

Ordskifte

Biografi som gapestokk

JENS BJØRNEBOE
KAJ SKAGEN
BERGEN

I førre Dag og Tid seier Tore Rem at han ikkje kan skjønne korleis eg kan lesa *Sin egen herre* slik eg gjorde i meldinga mi 18. september. Eg lyt altså forklara meg nærare. Det tek tid og plass. Rem har jo hatt seks hundre sider på seg til å fremja sitt syn.

NØYTRAL

Eg synes at Rem skildrar Bjørneboe som sosialt likesæl *dandy* utan å nytta nærliggjande kulturell og psykologisk kontekst som forklaring og utan å sjå dandyen i 30- og 40-åra i samband med den sosiale eldsjela i 50-åra. Dermed vert Bjørneboe fordømt som ein moralsk uansvarleg person. Rem undervurderer Bjørneboe både menneskeleg og intellektuelt, som Therese Bjørneboe seier i eit intervju til *Aftenposten*.

Med denne undervurderinga av Bjørneboes karakter legg Rem grunnlaget for å kunna hevda at han var likesæl til nazismen under krigen og var «utanfor» demokratiet etter krigen. Rem seier rett ut at Bjørneboe med klassebakgrunnen sin, nøytraliteten sin til nazismen, sympatien sin for tysk kultur og Knut Hamsun var «disponert» for å kunna forstå og forsvara landssvikarane i romanen *Under en hårdere himmel* (sjå *Sin egen herre*, s. 469). Alt

Bjørneboe-debatten

- 18. september skreiv Kaj Skagen ei svært kritisk melding av Tore Rems bok *Sin egen herre. En biografi om Jens Bjørneboe*.
- Skagen meiner Rem insinuerer at Jens Bjørneboe sympatiserte med den tyske okkupasjonsmakta.
- 25. september svarar Rem og meiner av Skagen tvingar talkingane hans ein tydig negativ, og at Skagens melding er ei sterk øving i røyndomsfornekting.

i alt skildrar Rem den unge Jens Bjørneboe som ein slags mental landssvikar. «Han synes å være utenfor alt, ikke minst sitt eget lands skjebne», skriv Rem.

REM VISSTE

Rem meiner at denne kritikken kviler på ei subjektiv forvrenging av boka hans. Det skal vera slik at eg har lese ein særleg versjon av *Sin egen herre*, som det berre finst eitt eksemplar av. Eg må difor få gjere merksam på at det er fleire andre som har fått denne versjonen.

Eitt døme på det er lanseringa i *Morgenbladet* 4. september. Der seier idéhistorikaren Jan-Erik Ebbestad Hansen at samfunnskritikken til antroposofane i 1950-åra var «påfallende», og han legg til:

«Man kan forstå kritikken av Ap-statens autoritære sosialisme og krigsoppgjøret. Men når bakteppet er en desinteressert holdning under okkupasjonsårene, ser det ikke så pent ut.»

Her er underteksten så klar og rungande at alle kan høyra kva som vert sagt. Rett nok er det Ebbestad Hansen, og seinare Arild Linneberg, som kastar skiten i pressa, men det er Rem som har produsert han. Ebbestad Hansen er heller ikkje nokon kven som helst i denne samanhengen. Han står oppførd i takkelista til Rem som ein av hans «betrodde lesere». Rem må med andre ord, før boka vart sendt ut, ha visst at framstillinga hans av Bjørneboes forhold til okkupasjonen såg stygg ut.

SJØLVOPPTEKEN

Jamvel bokmeldaren til *Morgenbladet*, Erik Bjerck Hagen, meiner at «hele bokens essens, dens helt sentrale påstand» er at antroposofane «hadde aldri klart å bli gode nordmenn under krigen, og de maktet det heller ikke» i etterkrigstida. *Sin egen herre* inneber ifølgje Bjerck Hagen ei svekking av Bjørneboes ry som moralsk røyst:

«Bjørneboes ry som forfatter er tett sammenvevd med hans ry som public intellectual og moralsk stemme, men biografien gjør lite

for å styrke eller opprettholde hans karakter, hans etos.»

UREINT MJØL I POSEN

I Klassekampen 12. september lagar Arild Linneberg dette samandraget av Rems forteljing om krigsåra:

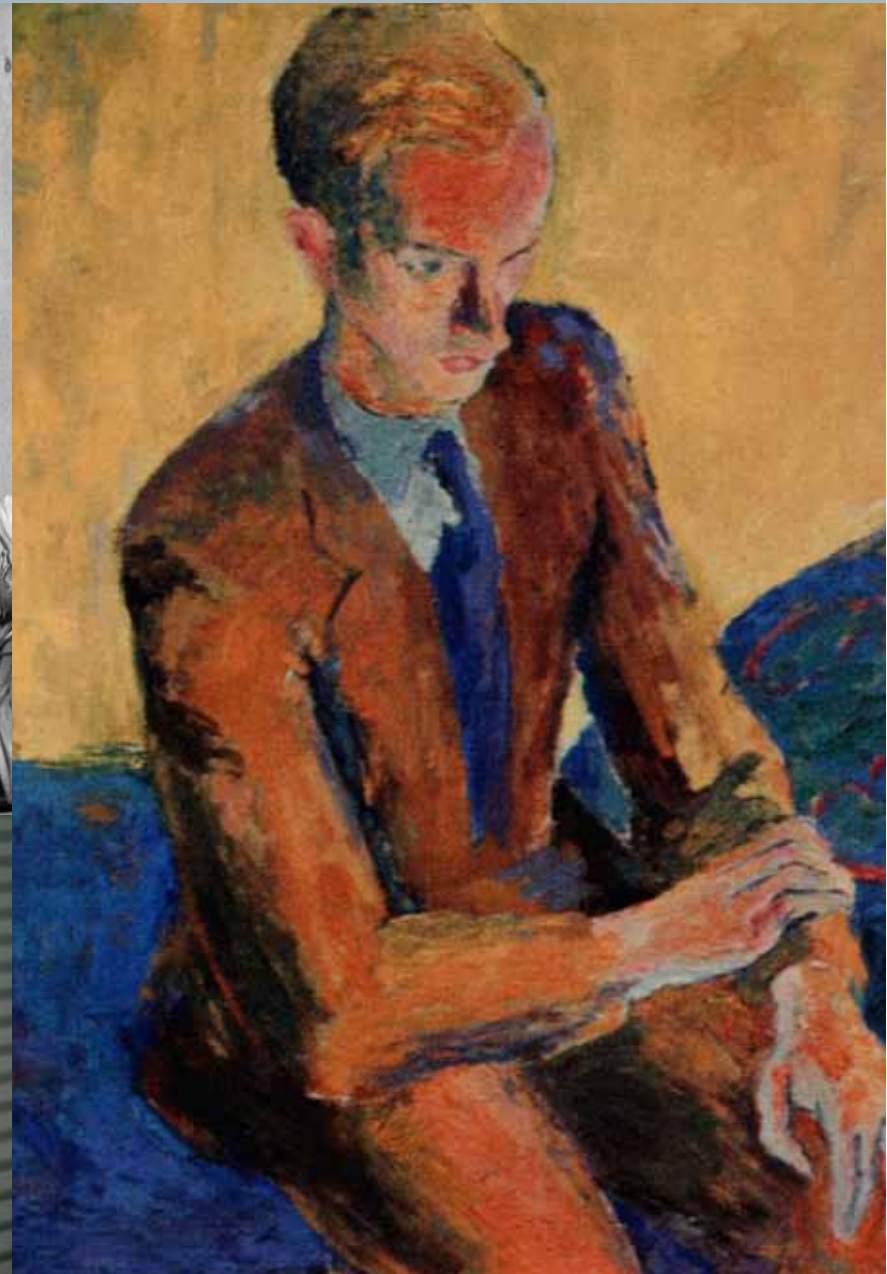
«[...] verken han [Bjørneboe] eller mora hadde reint mel i posen under andre verdenskrig. Han rømte til Sverige for å unnslippe arbeidstjenesten, noen krigshelt var han ikke. I Stockholm holdt han lag med en erkekonservativ gjeng av tyskvennlige antroposofar, mange med affinitet til nazismen, som vennene Karl Brodersen.»

Både Ebbestad Hansen, Bjerck Hagen og Linneberg vurderer boka til Rem heilt annleis enn eg. Men at dei har lese same boka, kan det ikkje vera tvil om. Skilnaden ligg i at dei likar det dei les. Dei likar den ironiske vurderinga av Bjørneboes personlegdom og tenking. Dei likar den sarkastiske skildringa av André Bjerke. Dei likar postuleringa av eit slektskapstilhøve mellom antroposofien og nazismen. Dei likar at den einaste frå 50-åras metafysiske motkultur som overlevde i norsk ålmente, endeleg vert avretta, slik at Bjørneboes motstandarar i den gamle striden – no i Rems skapnad – får stå att som dei einaste levande på valplassen, og i eigenskap av sigerherrar får skriva ikkje berre historia, men jamvel idéhistoria.

Men eg likar ikkje noko av dette, naturleg nok, sidan eg både tankemessig og personleg står i tradisjonen frå den tapande parten.

UNDERTEKST

Rem skriv ein sakprosa med undertekst, slik at bodskapen vert dobbel, av og til sjølvmotseiande. Ved hjelp av slik dobbeltale legg Rem ut i boka ei indisiekjede som endar med fellande dom over Bjørneboe, venene hans og forfattarskapen hans, samstundes som han etterlét nok drivved i sumpen til at han kan berga seg sjølv ut og springa frå ansvaret for den skumme landskapsarkitekturen sin. Fram til side 183 er det

Frå v.: Jens Bjørneboe: Sjølvportrett, 1944. Jens Bjørneboe 1961. Foto: Scanpix. Tore Rem. Foto: Scanpix. Jens Bjørneboe: Portrett av Karl Brodersen, 1942.

om lag tjue lekkar i denne kjeda. Av plassomsyn skal eg nemna berre ein av dei.

Rem fortel at den 31. oktober 1942 møttest ein gjeng kristiansandrar på Theatercaféen i Oslo: «De er motstandsfolk på ulike oppdrag. Alle kjenner hverandrer, alle vet at de andre er involvert i kampen mot okkupasjonsmakten. Erik Dahl-Hansen husker hvordan de fikk øye på Vallen Bjørneboe, kunststudenten, og at han kom bort til bordet deres. Han fleipet og tullet, men satte seg ikke ned. Det var som om han var brydd, som om han følte at han ikke fullt ut hadde de andres aksept. Som om deres krig ikke var hans.» (s. 130)

Ein samvitsfull biograf kunne ha skildra den same hendinga slik: «Ein gjeng kristiansandrar sit på Theatercaféen. Alle kjenner kvarandre, alle veit at dei andre er involverte i illegalt motstandsarbeid. Den 22 år gamle Jens Bjørneboe kjem inn på kaféen. Han kjenner dei ved bordet frå før, sidan dei kjem frå same by. Alt før krigen var Bjørneboe ein out-sider i denne krinsen. Eit særleg tvisynt tilhøve må han ha hatt til Erik Dahl-Hansen, som femseks år tidlegare fleire gonger var heime hos Bjørneboe-familien for på vegner av far sin å krevja inn ein pengesum som far til Jens fyrst ikkje ville ut med. Outsideren Bjørneboe kjem bort til kjen-

ningane, men vert ikkje beden om å setja seg ned. Han tullar og fjasar litt, verkar brydd. Han veit ikkje noko om det illegale arbeidet dei andre driv med. Men han merkar vel at dei andre dannar ein lukka krins der han sjølv ikkje er velkommen. Etter utveksling av nokre frasar helsar han og går sin veg.»

Denne pinlege sosiale situasjonen tolkar Rem *politisk*: «Det var som om han var brydd, som om han følte at han ikke fullt ut hadde de andres aksept. Som om deres krig ikke var hans.» Her skriv ikkje Rem nokon biografi, men ein usympatisk dokumentarroman. «I å kunna spreia sladder leikar han at han veit kva som gjekk føre seg *inne* i hovudet til Jens Bjørneboe ein kveld på Theatercaféen i 1942. Å gjera slik fiksjon til biografiske fakta reknar eg som svindel. Og det finst fleire like grove døme.

«MELLOMPOSISJON»

Rem tek opp att og opp att at han ikkje seier at Jens Bjørneboe og det antroposofiske miljøet hans i 40-åra var nazistisk, men at dei inntok ein «nøytral mellomposisjon». Problemet er at nøytralitet under okkupasjonen i seg sjølv er ein betent *politisk* posisjon. Det tyder at ein under det nazistiske skrekkelvedet ikkje eingong i loynd og for seg sjølv tek stilling mot nazismen.

Men Rem seier òg at Bjørneboe var politisk «idiot» eller «apolitisk». Dette er ikkje det same som å vera nøytral. Til dømes sa Rem under lanseringa at Bjørneboe hadde «mer enn nok å slite med i sitt eget sinn» til å interessera seg for politikk. Dette er ingen politisk «mellomposisjon», men ein psykologisk-personleg situasjon som ikkje høyrer heime i den politiske landskapet. Ein kan ikkje spørja kvifor ein mann i rullestol ikkje spring til skogs.

I underteksten i *Sin egen herre* lagar Rem endå ein tredje vevnad. Den som les biografien utan særleg kjennskap til Bjørneboe, Brodersen, Bjerke, Noreg i 1950-åra og antroposofi, får formidla denne dystre samanhengen: Den politiske idioten Bjørneboe og hans nære vener med nazisympatier sit i nazidekorerte lokale og lyttar til ein tysktalende nazisympatiser som held føredrag om tysk idealisme og romantikk, som vert hevda å vera dei ideologiske rotene til nazismen. Bjørneboe knyter seg til antroposofien, som skal ha mykje til felles med nazismen. I krigsåra blæs han i okkupasjonen og lever i eit nazivenleg miljø.

Dette, seier Rem vidare i ein undertekst som no vakar i overflata til boka, var bakgrunnen for at Bjørneboe i *For hanen galer* nærast frikjende nazismen som årsak til dei tyske menneskeeksperimenta og i staden la skulda på vitenskapen. Den intime nærleiken til nazistisk ideologi og miljø var òg ifylgje Rem bakgrunnen for at Jens Bjørneboe i *Under en hårdere himmel* kunne forstå og forsvara landssvikarane.

Eg skjønner at Rem ikkje vil vera med på å ha sagt dette. Men han har sjølv lagt opp til det. Likar han ikkje det, får han skriva det om.

NY KJELDE

Alle desse kvarte, halve og tre fjerdedels skuldningane om nazisme mot ei heil gruppe, og mot namngjevne folk som ikkje lever lenger og ikkje kan forsvara seg, er eit særleg ankepunkt mot boka til Rem. I Brodersens og Bjerkes tilfelle understår Rem at dei begge to, til liks med (dandyen) Jens Bjørneboe, melde seg til våpenkamp mot tyskarane 9. april 1940. Han understår at Brodersen alt som sekstenåring i 1934 gjennomskoda nazismen på ein sykkelturn i Tyskland, at han i russetoget i Trondheim den 17. mai 1936 vart hindra i å bera ein antifascistisk parole, at han dagen etter debuterte som offentlig skribent med eit innlegg for pasifismen i det kommunistiske partiorganet Ny Tid. I staden gjev Rem tenåringens kortvarige høgerraptus ikkje berre heilt usant karakter av organisert nazisme («aktiv nasjo-

nalsosialist»), men òg ein så kvantitativ dominerande plass i skildringa av mannen at den slagsida prega lanseringa og vart slått opp i dagspressa.

Det same gjeld for Bjerke. Rem lét korte, forbigåande og reint tankemessige utsvingar i femtenårsalderen brennemerke menneske som heile livet og i alt dei gjorde og skreiv, synt seg som dei humanistane alle òg har rekna dei for å vera, heilt til Rem dukka opp med boka si.

Når det gjeld Conrad Englert set Rem med skrivemåten sin ut mistanke om at han kan ha vore antisemitt og nazivenleg. Men av dagbøkene til Englert går det fram at han alt i 1933 gjennomskoda Hitler som ein forfører. Og mellom tilhøyrarane hans i det no illgjette lokalet i Oscarsgate 43 under krigen, sat ikkje berre Bjørneboe, Brodersen og Bjerke, men òg mange motstandsfolk og kjende kunstnarar. Eg har alt nemnt Betty og Sophus Clausen, som i halvtanna år og med fare for eige liv skjulte Gregers Gram i heimen sin. Men her sat òg Kai Fjell og Per Arneberg. Og her sat arkitekten Eivind Thomassen (1911–1992).

Thomassen hadde studert arkitektur i Tyskland i 1930-åra. Der hadde han opplevd Hitlers talar og dei nazistiske massemønstringane og hadde tykt dei var skremmande. Under kri-

gen vart Thomassen aktivt med i Milorg. Han har fortalt at Conrad Englert i private samtalar ikkje berre støtta han i dette valet, men meinte at det var ei plikt for unge menneske å ta del i motstandskampen. Kjelda til dette er Knut Dannevig, lærar ved Steinereskulen på Hamar, som var fast gjest i huset hjå Thomassen og sjølv høyrde han fortelja dette.

«DOGMATISK ANTROPOSOF»

I tilsvaret sitt nyttar Rem som argument at eg er «dogmatisk antroposof». Til dette vil eg seia at antroposofien ikkje er eit enskapleg korpus eller nokon konfesjon. Det finst alle slags antroposofar, som held seg med alle moglege tilnæringar til Steiner. Det finst muslimske og kristne antroposofar, vitenskapleg og astrologisk orienterte antroposofar, skapantroposofar og økoantroposofar, norskdomsantroposofar og kulturradikale antroposofar. Rem vil kanskje ikkje tru det, men det finst afrikanske og jødiske antroposofar.

Med kniven på strupen ville vel eg vedgått at eg òg er ein slags antroposof. Men får eg kalla meg kva eg sjølv vil, føretrekkjer eg å kalla meg humanist. Og som humanist vil eg ha meg fræbera- å få Rems tolking av Steiner opplesen og vedteken som *mitt* verdssyn. Eg lagar meg mitt eige humanistiske verdssyn, der

mi lesing av Steiner inngår, men ikkje berre den. Eg trur ikkje på totalitære system, korkje i politikken eller i idéværd.

Men det høyrer til det metodiske feilgrepet i *Sin egen herre* at Rem oppfattar antroposofien nett som ein overskodesleg konfesjon og ikkje tek høgd for dei store skilnadene mellom ymse Steiner-oppfatningar. Dermed presenterer Rem *si eiga* tolking av antroposofien som noko som skulle kunna hatt innverknad på Bjørneboe. For å syna oss korleis Steiner påverka Bjørneboe og Brodersen i 1943, siterer han frå Steiner-føredrag som ikkje vart offentleggjorde før i 1944.

Men Rem skulle ha freista hardare og meir medvite å syna oss korleis *Bjørneboe sjølv oppfatta antroposofien*. Det er si eiga tolking orienterte antroposofar, ikkje Rems eller Helmut Zanders. Og hovudinnhaldet i Rems tolking, som er heilt avgjerande for boka, nemleg at antroposofien skal vera ein slags kvietisme, ei religiøs retning som ikkje vil ha noko med denne verda å gjera, har med full visse ikkje inngått i korkje Bjørneboes eller Brodersens oppfatning.

KAJ SKAGEN

Kaj Skagen er forfatter og fast bokmeldar for Dag og Tid.